

## Bírálat

Balogh Elemér: „A középkori német szentszéki bíraskodás intézménytörténete. Szervezet, hatáskör és működés” című MTA doktori értekezéséről.

Az MTA Doktori Szabályzatának 37. § 1., 2., és 3. bekezdése szerint „A hivatalos bíráló részletesen értékeli a doktori mű tudományos érdemeit, annak újdonságát, érdemeit és hiányosságait, valamint azt, hogy hiteles adatokat tartalmaz-e. Ennek alapján tételesen nyilatkozik arról, hogy a mű mely téziseit fogadja el új tudományos eredményként és melyiket nem, végül, hogy a doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartja-e vagy sem.”

\*

### A témaválasztás indokoltsága

A szerző tézisei szerint a kutatásra azért volt nagy szükség, mert a középkori magyar egyházi bíraskodás nyugati szomszédságában tevékenykedő német szentszékek felépítéséről és munkájáról nincs számottevő magyar nyelvű irodalom. Kétségtelen tény az is, hogy az egykorú magyar szentszékek szervezete sem tisztázott részleteiben, így nagy segítséget jelenthet az ilyen irányú kutatások számára a tőlünk nyugatra elhelyezkedő német egyházmegyei bíraskodás struktúrájának megismerése. Ezen belül is kiemelt jelentősége van a bajor és a mainzi provinciák szentszékei illetékességi vizsgálatának, hiszen ezek a korabeli magyar egyházi viszonyok tudományos értékeléséhez is fontos adalékokkal szolgálnak.

A hazai tudományos irodalomban a szentszéki bíraskodásról eddig nem született átfogó tudományos mű. Bónis György szerint a 19-20. század fordulóján megjelent jogtörténeti közlemények megelégedtek a szentszékek elé tartozó ügytípusoknak, valamint az itt folyó peres ügyek fázisainak általános ismertetésével. A magyar történettudományi és egyben jogtörténeti kutatás kezdetét Bónis György egy napjainkig alapvetőnek számító, 1963-ban megjelent tanulmánya jelenti, amely az 1526 előtti magyar egyházi bíraskodás fejlődését tekintette át. Ez a tanulmány először németül látott napvilágot, (*Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kan. Abt. 80 (1963) 174-235. p.*) és csak jóval később jelent meg magyarul. A szerző írása bevezetőjében felhívta a figyelmet arra, hogy „a magyar jogtörténeti irodalom az egyházi törvénykezés kérdéskörét meglehetősen elhanyagolta”, többek közt maga a szentszéki bíraskodási tevékenység is „érintetlen területnek számít”.

C. Tóth Norbert és szerzőtársai által 2015-ben írt tanulmány megállapította, hogy a korszak tudománypolitikája miatt az egyházi bíraskodás kutatása 1989 előtt inkább csak megtűrt területnek számított Magyarországon. Az 1990-es években Erdő Péter már több tanulmányt szentelt a témának. Ezekben mindenekelőtt a magyarországi helynöki bíraskodás európai, főleg térségbeli (lengyel) párhuzamait kereste. Erdő még e tanulmányai megjelenése előtt, 1989-ben összeállította a hazai vikáriusi bíróságok rendjében az általuk kiadott oklevelek jegyzékét. Nevéhez fűződik egy, a magyarországi felsőoktatásban jelenleg is használt, több kiadást is megélt egyházi jogi tankönyv is, amely a jelenlegi kánonjogi gyakorlat megismeréséhez, így a középkori jelenségek kontextualizálásához és értékeléséhez nyújthat segítséget. Ezeket a tudományos feldolgozásokat folytatta Balogh Elemér, aki 2000-ben jelentette meg a középkori bajor egyházi bíraskodást bemutató disszertációját. A mű Bónis György szellemében megteremtette az összehasonlító jogi vizsgálatok módszertani alapját és kínálta annak

lehetőségét is, hogy a rendelkezésre álló hazai forrásanyag felhasználásával a magyar egyházi jogi kutatás intenzívebb fázisába érjen. Az értekezés e kezdeményezés eredményes lezárásának tekinthető.

### Az értekezés szerkezete

A doktori mű szerkezetének kialakítása során a szerző követte a címben ígért fő irányokat és figyelembe vette a tárgykör igényelte tartalmi, történeti és logikai követelményeket. Azokban az esetekben, amikor a szerző korábban már jelentős számú közleményt jelentetett meg, ez nem egyszerű feladat, hiszen kínálja magát az egyszerű összeszerkesztés, a technikai addíció lehetősége. Megállapítható, hogy ebben az esetben az előző publikációk tematikáját meghaladó és döntő részben új ismereteket közlő szintézisről van szó.

Az értekezés első (ötven oldalt kitevő) részében olyan általános áttekintést olvashatunk, amely megfelelő lehetőséget kínál a tágabb körű összehasonlító jogtörténeti kutatásokhoz. Különösen értékes ennek első fejezete, amely az egyházi bírászkodás európai fórumrendszerét tárgyalja. A szerző részletesen bemutatja a püspöki szék (officialatus) kialakulásának folyamatát, és annak szervezeti felépítését, a legfontosabb tisztségviselőkkel, azok hatáskörével és az eljárásrenddel. Helyet kapott a fejezetben a regionális sajátosságok bemutatása is, amely igazolja, hogy az univerzális rendszerben is kialakulhattak egymástól eltérő bírósági szervezeti modellek. A procurator tisztségének etimológiai elemzése szellemes szerzői kísérlet, amely mellett még elképzelhető és igazolható a „meghatalmazott” és az „ügyvéd” szómagyarázat is. A magyar intézmény- és hivatástörténet szempontjából is fontos a közjegyzőkről szóló szerzői gondolatmenet, és az a megállapítás, miszerint az általuk kiállított okleveleket nálunk csak az egyházi bíróságok fogadták el teljes bizonyító erejű dokumentumként, a királyi bíróságok nem.

A második fejezetben az egyházi bíróságok hatásköréről olvashatunk. A szerző megállapítja, hogy alanyi szempontból az egyház jószerivel mindenki felett, ill. mindenki ügyében eljárhatott és hozhatott érvényes ítéletet, de kizárólagos jogot formált saját tagjai irányában a privilegium fori kiváltságára való hivatkozással. A tárgyi illetékesség tekintetében is hasonló volt a helyzet, hiszen a szentszékek minden olyan ügy elbírálására jogot formálhatnak, amely kapcsolatos az emberi bűnnel. Az is igazolt, hogy a hit tisztaságával és a házassági kötelékek érvényességével kapcsolatos ügyek kizárólagos illetékességet élveztek. Ezen túl érvényesültek nemzeti sajátosságok, így pl. Magyarországon a női különjogokkal kapcsolatos perek tömege indult szentszékek előtt. A magyar és német jogfejlődés viszonyára fontos adalék Szladits Károly álláspontja. Eszerint a kánonjognak ugyanaz a nagy befolyása volt a magyar jogfejlődésre, mint minden középkori keresztény állam jogára. „Ez a befolyás különösen az egyház szabályozása alá vont családjogi viszonyok körében érvényesült, noha az Árpádok törvényhozása erre a térre is kiterjedt. Azt mondhatjuk tehát Illéssel, hogy „amennyiben oly életviszonyok szabályozásáról volt szó, amelyek az egyház hatáskörébe tartoztak, a kánonjog úgy szerepelt, mint az országos jog egy része.) Mindazonáltal nálunk nem lehet beszélni a kánonjognak, mint egésznek, olyan recepciójáról, mint a németrómai szent birodalomban következett be. A kánonjog állami hatálya a magánjog körében mindig csak azokra a viszonyokra szorítkozott, amelyek az egyházi bírászkodás körébe estek.” Szladits Károly (Magyar magánjog 1. Általános rész, személyi jog. Budapest, 1938. 66. p.)

A világi jog története szempontból is tanulságos az értekezésnek az alkalmazott jogra vonatkozó összegzése is. Elmondható, hogy a pápai dekretálisok és a legtekintélyesebb joggyűjtemények széles körben használatban voltak, de a helyi gyakorlat időről időre és helyenként is különböző jogforrásokat részesített előnyben. A magyar nemzeti jogtörténet-tudomány gazdagodott azzal a szerzői megállapítással, miszerint nálunk a női különjogok tárgyában indult perekben az országos nemesi szokásjog normái alapján jártak el – mégis gyakran kerültek az ilyen ügyek Budára, királyi szék elé (*mandatum transmissionale*).

Árnyalja az eddigi ismereteinket a harmadik fejezetnek a szentszéki eljárásjogot bemutató részfejezete is. A szerző megállapítása szerint „a római-kánoni per [...] alapját képezte a későközépkori európai, világi eljárásrend reformjának. A büntető eljárásban a nyomozóelv intézménye teljesen integrálódott, s az újkori német perjognak egyenesen korszakjelölő megnevezése lett (*Inquisitionsprozess*). A rendes kánoni per nemcsak szakított a középkorban századok óta gyakorolt formális bizonyítással (eskük, ordáliák), hanem további intézményként bevezette a perorvoslat (*appellatio*) intézményét.”

Helyet kapott a fejezetben a hiteles helyi tevékenységről szóló németországi áttekintés is. A vonatkozó szövegrészek igazolják, hogy az egyházi szervezeti és hatásköri megoldások eltértek a korabeli magyar hitelesítő és jogbiztosító gyakorlattól.

Rendkívül tanulságosak a végrehajtásról és az egyházi szankciók elemzéséről szóló, főleg *excommunicatio*-ra és *interdictum*-ra vonatkozó újszerű megállapítások.

Az értekezés második (130 oldalas) részében a szerző a cím szerinti témakört, tehát a német egyháztartományok szentszéki struktúráját és tevékenységét tárgyalja. A hét egyházi provinciából négyet választott. Egy újabb tanulmányában feldolgozta a csehországi vonatkozású Prága egyháztartományának judikatúráját, így csupán Hamburg és Magdeburg maradt ki az áttekintésből. Aggály nélkül megállapítható, hogy ezek hiányában is hiteles kép rajzolódik ki a középkori német szentszéki bíraskodás történetéről.

#### Az értekezés tartalmát érintő megállapítások

Az értekezés megjelentetésre történő előkészítése során érdemes lenne a tárgykörben született magyar nyelvű résztanulmányok felhasználása. Ezek gazdagítanák az értekezés III. fejezetét. C. Tóth Norbert: A veszprémi egyházmegyei szentszéki bíróság a középkorban. In: Karlinszky, Balázs; Varga, Tibor László (szerk.) "*Capella reginalis*": A veszprémi püspökség a középkorban. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (2021) pp. 69-92.; Farkas Csaba: Az egri vikáriusok és a szentszéki bíróság az Anjou-korban. In: Ribi, András (szerk.) *Prépostok, apátok, vikáriusok: Tanulmányok*. Pécs, Kronosz Kiadó (2021) 314 p. pp. 214.-246.; Barabás Gábor „*nos tuis supplicationibus inclinati, auctoritate tibi presentium indulgemus*”: IV. Ince pápa és a szentszéki küldöttbíróság rendszerének magyarországi visszaszorulása a 13. század közepén. *Aetas*: 35. 2 pp. 126-141. (2020); Csukovits Enikő: Egyházi és világi oklevelek hitelessége a szentszéki bíróságok előtt (Egy vizsgálat tanulságai). In: Kovács András; Sárosi Gábor; Tonk Sándor (szerk.) *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) (1996) 604 p. pp. 126-134.

Az értekezés egyik érdeme, hogy fogalomhasználata következetes, és az alapkategóriákat tekintve rendkívül precíz. Az opponens számára nem volt viszont egyértelmű, hogy a korabeli német jogban és az általa feldolgozott forrásokban volt-e különbség az „egyházi” és a

„szentszéki” bíraskodás kifejezés között. Az értekezés 11. oldalán ilyen elhatárolást nem olvasható.

Az értekezésből is megállapítható, hogy a szentszéki bíróságok hatásköre rendkívül széles volt. Ez is az egyik magyarázata annak, hogy a világi hatalom megerősödése után, főleg a büntetőhatóság átvételének igénye miatt Európa-szerte általánossá vált az egyházi bíraskodás korlátozása. Ez a hatáskörelvonás kiterjedt a vagyoni és személyi ügyekre is. Az értekezésben tárgyalt négy egyháztartomány esetében is kimutatható ez a tendencia. A magyar olvasóban felmerül az a kérdés, hogy nálunk mivel magyarázható e folyamat késése?

Az értekezés fontos adalékokkal szolgál a városok és a szentszéki fórumok joghatósági viszonyáról, gyakran konfliktusairól is. Talán érdekes lehet a magyar párhuzam: Gárdonyi Albert a Károlyi emlékkönyvben megjelent tanulmányában a városi plébániák kiváltságos helyzetét vizsgálva – Hajnik Imrével és Hóman Bálinttal ellentétben – bebizonyította, hogy a középkori városok szentszéki ügyekben is rendelkezhettek autonómiával. A plébánia felmentést kaphatott a megyés püspök és a főesperes joghatósága alól, és így az esztergomi érsek közvetlenül ítélkezhetett felettük.

Az értekezés több fejezete hiánypótló megállapításokat tartalmaz középkori egyházi küldöttbírák működésére. A nemzetközi szakirodalom tekintetében korábban Harald Müller középkortörténész munkái számítnak irányadónak, melyekben a normandiai pápai küldöttbíráskodást, vagy például III. Ince pápa a részegyházakhoz fűződő viszonyát dolgozta fel. Az értekezés szerzője – túllépve ezen – feldolgozta Peter Herde műveit, aki a pápai delegáltbíráskodás mellett a téma okleveles emlékeinek elemzését is elvégezte. [Vö. Kiss Gábor: A conservatores hivatala, mint a pápai küldöttbíráskodás sajátos megjelenése az érett középkorban. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XXII. évfolyam 2015. 1. szám 91. p.]

Az MTA doktori mű a német tudományosság terén megszokott szigorú normák szerint készült. Ez jó ajánlólevél azoknak a magyar kutatóknak, akik maguk is ezt a normát követték, vizsgálva a német gyökerű, vagy e jogterülethez rendkívüli módon kötődő hazai tárgyköreiket. Önmagában is figyelemre méltó, hogy a szerző az értekezés tárgyköréül a német jogfejlődést, a magyar jog természetes forrásvidékét választotta.

Az általános megállapítások keretében szólni kell az értekezés tárgyának nyelvigényéről, arról a tényről, hogy a feldolgozott források és szakirodalom döntő többsége latin és német hivatali nyelven íródott. Ebben az esetben a szerzőnek egy sajátos rétegnyelv-tudás és magas szintű szakmai ismeret alapján esélye volt a szentszéki judikátúra jogtörténeti elemzésére. Az értekezés írója nem csupán lefordította a vonatkozó rendelkezéseket, hanem komoly jelentéstani, hermeneutikai és komparatiztika elemzéseket is végzett.

A disszertáció tárgyköréből a szerző korábban 28, közöttük öt idegen nyelvű tudományos közleményt jelentetett meg. Az első tárgyba vágó tanulmánya harminc évvel ezelőtt jelent meg, és azóta tudatos témabővítéssel és módszeres kutatómunkával gyarapította, mélyítette el és publikálta tárgybéli ismereteit és tudományos eredményeit. Ami a jelen értekezést illeti, megállapítható, hogy az magas színvonalon összegezi és tematikailag jelentősen kibővíti a szerző korábbi eredményeit. Az értekezés tehát nem egyszerű kompilációja a disszertáns eddigi tudományos eredményeinek.

## Összegzés

Balogh Elemér értekezése mindenben megfelel az MTA doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek. A disszertáció téziseit elfogadom, annak nyilvános vitára történő kitűzését támogatom és az MTA doktori cím odaítélését javaslom.

Budapest, 2025. július 25.

Stipta István  
az MTA doktora